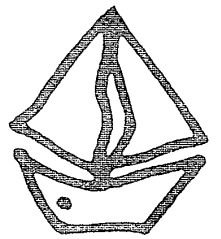

ΟΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
είναι το περιοδικό που ασχολείται
με τη θεωρητική θεμελίωση
της Παιδικής Λογοτεχνίας,
την παρουσίαση παιδικών βιβλίων
(μ' ένα ένθετο δεκαεξασέλιδο),
την πληροφόρηση γύρω από
την κίνηση των παιδικών βιβλίων.

Ενδιαφέρει:
εκπαιδευτικούς
γονείς
εικονογράφους
βιβλιοθηκάρους
εκδότες
παιδοψυχολόγους
ερευνητές
σπουδαστές
και γενικά
όσους ενδιαφέρονται
για τα παιδικά βιβλία.

διαδρομές

5 ΑΝΟΙΞΗ 2002

ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΥΣ

€ 2,93

Ο ΚΑΚΟΣ ΛΥΚΟΣ, Ο ΧΑΡΙ ΠΟΤΕΡ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΚΕΜΟΝ

ISSN 1105-1523 5 ΑΝΟΙΞΗ 2002

05

ΠΟΙΟΣ ΦΟΒΑΤΑΙ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΛΥΚΟ;

Τα μικρά παιδιά απέναντι στο λογοτεχνικό του στερεότυπο

Α. Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Επίκουρη καθηγήτρια ΤΕΠΑΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Γενιές και γενιές μεγάλωσαν με παραμύθια όπου αθώα κοριτσάκια, άκακα ζωάκια και απρόσεκτα τσοπανόπουλα έπεφταν θύματα του μεγάλου κακού λύκου. Χιλιάδες μικρά παιδιά που γνώρισαν το λύκο μέσα από τις ιστορίες ενστερνίστηκαν τη μοχθηρία του, πίστεψαν στη λαιμαργία του και τον έχρισαν το νούμερο ένα εχθρό των παιδικών τους ονείρων. Ο στερεοτυπικός χαρακτήρας του λύκου διαμορφώθηκε μέσα από μια λογοτεχνική παράδοση αιώνων που συνήθιζε να τον παρουσιάζει ως το πρότυπο του ανόητου κακού.

Παρόλο που ο ενήλικας αναγνώστης αναγνωρίζει εύκολα τον αποκρυσταλλωμένο λογοτεχνικό χαρακτήρα ενός ήρωα (πχ., ο λαγός δειλός, το παγόνι υπερφίαλο και ωραιοπαθές), τα μικρά παιδιά δε φαίνεται να τον αντιλαμβάνονται με

ανάλογη ευκολία. Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα,¹ τα παιδιά αναγνωρίζουν ευκολότερα το στερεοτυπικό χαρακτήρα των φανταστικών προσώπων, όπως μάγισσες, νεράιδες κτλ., παρά των πραγματικών.

Αρκετοί είναι οι λόγοι που δυσχεραίνουν την κατανόηση του λογοτεχνικού στερεότυπου των ζώων και αποδεικνύονται ιδιαίτερα σοβαροί στην περίπτωση παιδιών προσχολικής ηλικίας:

- Ο τρόπος που η λογοτεχνία αντιμετωπίζει τα διάφορα ζώα κάποιες φορές έχει ελάχιστη ή ανύπαρκτη σχέση με την αντιμετώπιση του ίδιου ζώου σε πραγματικές καταστάσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το ποντίκι,² που στα παιδικά βιβλία παρουσιάζεται ως μικροσκοπικός, ακίνδυνος, παιχνιδιάρικος ήρωας και γίνεται δεκτό με ενθουσιασμό. Αντίθετα, στο σπίτι ή στους αγρούς προκαλεί τρόμο και απέχθεια, όχι μόνο στα παιδιά αλλά και στους γονείς τους.

- Δεν είναι σπάνιες οι φορές που παρατηρείται εμφανής διάσταση ανάμεσα στη στερεοτυπική εικόνα ενός ζώου έτσι όπως αυτό παρουσιάζεται στην καθημερινή κουβέντα και σε αυτήν που καθιερώνεται στη λογοτεχνία. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα του γουρουνιού: «Κανένα άλλο κατοικίδιο δεν έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο για να εκφράσει μεταφορικά την αναισχυντία. Στην κοινή ομιλία ταυτίζεται με τη λαιμαργία, την ακόρεστη όρεξη, τη βρόμα, την αθλιότητα και τον εγωισμό. Όμως κάθε χοιροτρόφος θα μπορούσε να βεβαιώσει ότι όλα αυτά δεν είναι αληθινά. Οι συγγραφείς παιδικών βιβλίων –και αυτό είναι προς τιμήν τους– απέφυγαν το αρνητικό στερεότυπο.»³ Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις⁴ η λογοτεχνία εκμεταλλεύεται τη στερεοτυπική εικόνα του βρώμικου και αγενούς γουρουνιού μόνο και μόνο για να την ανατρέψει. Για το λόγο αυτό αποδεικνύεται ιδιαίτερα κωμικό όταν το ίδιο το γουρούνι ενστερνίζεται την αρνητική του ταυτότητα και βρίζει το λύκο: «Α το γουρούνι! Μου την έφερε!»⁵

- Πολλές φορές παρατηρούνται διαφορές στον τρόπο με τον οποίο κάθε λογοτεχνικό είδος παρουσιάζει ένα συγκεκριμένο ζώο. Έτσι ενώ η αλεπού των αισωπειών μύθων είναι συνήθως πονηρή και κατορθώνει να ξεγελάει τους άλλους για δικό της όφελος, στα μαγικά παραμύθια εμφανίζεται με εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα και συχνά παρουσιάζεται ως ζώο-βοηθός.⁶

- Προβλήματα δημιουργεί και η ασυνεπής παρουσίαση του ίδιου ζώου, με αποτέλεσμα σε ορισμένα βιβλία να περιγράφεται θετικά ενώ σε άλλα αρνητικά. Ακραία περίπτωση η αρκούδα,⁷ που ο στερεοτυπικός της χαρακτήρας στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία διαμορφώνεται διττά ανάλογα με την ηλικία της. Η μεγάλη αρκούδα αποτελεί παράδειγμα αγριότητας, πάχους, αδιακρισίας, ενώ αντίθετα το αρκουδάκι προβάλλεται ως συμπαθητικό, χαριτωμένο, ακίνδυνο, παιχνιδιάρικο.

- Επίσης σημαντικές διαφοροποιήσεις παρουσιάζονται και στον τρόπο με τον οποίο οι εθνικές λογοτεχνίες βλέπουν τα ζώα. Έτσι, για παράδειγμα, η ευρωπαϊκή λογοτεχνία θεωρεί την αλεπού προσωποποίηση της πονηρίας, ενώ η ινδική προτιμά το τσακάλι για να δηλώσει την ίδια ιδιότητα. Αντίθετα, η κινέζικη λογοτεχνία και σκέψη θεωρεί την αλεπού από τη μια μεριά ως ενσάρκωση της κακίας, και από την άλλη ως κατέχουσα τη δύναμη των νεκρών.⁸

- Διαφορές στην απόδοση συμβατικού χαρακτήρα στα ζώα παρατηρούνται και ανάλογα με τις εποχές και το κυρίαρχο ιδεολογικό ρεύμα. Έτσι το αρχαιοελληνικό και προελληνικό στερεότυπο για το φίδι⁹ είναι εντελώς διαφορετικό από το χριστιανικό. Το φίδι θεωρείται προστάτης της σοφίας –ας θυμηθούμε το ιατρικό σίμα– και της οικογενειακής εστίας, με κατάλοιπο την πίστη για το αγαθό φίδι του σπιτιού. Αντίθετα, ο χριστιανισμός θεωρεί το φίδι ως ενσάρκωση της κακίας και των σκοτεινών δυνάμεων του Σατανά. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με την κουκουβάγια, που ενώ στην αρχαία ελληνική μυθολογία συμβολίζει τη σοφία –τάση που έχει περάσει και σε πολλές ιστορίες– στη λαϊκή παράδοση στέκεται ως οιωνός θανάτου και κακών ειδήσεων.

Παρ' όλη τη δυσκολία που παρουσιάζει η αναγνώριση των λογοτεχνικών στερεοτυπικών χαρακτήρων των τετράποδων παραμυθικών ηρώων, κυρίως από παιδιά προσχολικής ηλικίας, η εικόνα του απειλητικού, κακού λύκου φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ξεκάθαρη και ισχυρή. Έτσι, ενώ τα παιδιά του νηπιαγωγείου αγνοούν, για παράδειγμα, την πονηριά της αλεπούς, τη δολιότητα του φιδιού ή την εργατικότητα της μέλισσας, δεν έχουν κανένα πρόβλημα να απαντήσουν «κακός» στην ερώτηση: «Σε ένα παραμύθι τι είναι συνήθως ένας λύκος;»

Αυτό συμβαίνει γιατί τα παιδιά αυτής της ηλικίας εντάσσουν κάθε προσωποποιημένο ζώο στο διπολικό σχήμα καλός-κακός, ανάλογα με το αν είναι σαρκοβόρο ή φυτοφάγο. Για το λόγο αυτό ο λύκος, που εκπροσωπεί τον αδικαιολόγητα κακό των ιστοριών, χαρακτηρίζεται με ευκολία ως τέτοιος από τα παιδιά.¹⁰

Όταν τα μικρά παιδιά μέσα από τα βιβλία τους έρχονται αντιμέτωπα με το παλιό στερεότυπο, εκείνο του επικίνδυνου, κακού λύκου, αναφέρονται ζητήματα¹¹ συνυφασμένα με την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός φοβικού αντικειμένου στα βιβλία τους, καθώς και του καθορισμού του βαθμού επικινδυνότητάς του, ώστε να μην καθίσταται ψυχολογικά επικίνδυνο για τα παιδιά.

Φυσικά εκείνο που κυρίως αποδυναμώνει ένα φοβικό ερέθισμα είναι η απόστασή του από τις πραγματικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει το παιδί. Μια ιστορία που διαδραματίζεται σε τόπο και χρόνο πολύ διαφορετικό από το περιβάλλον του παιδιού απομακρύνει το φόβο.¹² Ο λύκος κρυμμένος μέσα σε δέντρα και σπιλιές δεν απειλεί το παιδί που, χωμένο στην αγκαλιά της μητέρας του, ακούει την ιστορία.¹³ Μάλιστα η απόσταση που χωρίζει το λύκο του παραμυθιού από τη ζωή του παιδιού είναι τόσο μεγάλη, που σε ορισμένες περιπτώσεις τα μικρά παιδιά δεν είναι σίγουρα αν πρόκειται για πραγματικό ή μυθικό πρόσωπο. Έτσι, όταν γνωστή μας νηπιαγωγός ζήτησε από τα παιδιά να στείλουν ένα γράμμα στο λύκο, κάποιος αναφώνησε με έκπληξη: «Τότε ο λύκος υπάρχει στ' αλήθεια!»

Αρκετές φορές πάλι επιχειρείται ο απεκφοβισμός του φοβικού ερεθίσματος και με διάφορα άλλα μέσα, όπως, για παράδειγμα, τη *γελοιοποίησή* του. Τόσο σε επίπεδο κειμένου όσο και εικονογράφησης,¹⁴ ο λύκος μετατρέπεται σε ένα αξιολύπητο κακέκτυπο ενός άλλοτε πανίσχυρου αντιήρωα που σκόρπιζε τον τρόμο. Στην περίπτωση του μάλιστα η γελοιοποίηση μέσω... βλακείας αποδεικνύεται προσφιλής και διαχρονικά.¹⁵ Γαϊδουράκια με υποτιθέμενα καρφιά στα πισινά πόδια, αρνάκια που επιθυμούν πριν φαγωθούν να ακούσουν φλάουτο, κουμπιά-

ρες που κατορθώνουν σε κάθε περίπτωση να τον ξεγελούν του στερούν τη δυνατότητα να προξενήσει κακό.

Επιπλέον ο *ανθρωπομορφισμός* καθιστά το σαρκοβόρο θηρίο λιγότερο απειλητικό. Όταν ο λύκος βάλει κοστούμι, παπιγιόν ή, ακόμα χειρότερα, γυαλιά μυωπίας, έχει χάσει ήδη αρκετά από την αγριότητα και τα ζωώδη ένστικτά του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικονογραφική του προσέγγιση στο βιβλίο *Ένας καλλιεργημένος λύκος*.¹⁶ Όταν στις αρχικές σελίδες ο ομώνυμος ήρωας περιγράφεται άγριος και απειλητικός, εικονίζεται γυμνός. Καθώς όμως ο λύκος μορφώνεται και αποκτά παιδεία, εξανθρωπίζεται και εξωτερικά, αφού προσθέτει στην αμφιέση του γιλέκο, καπέλο και... γυαλιά μυωπίας.

Από την άλλη, η *εξοικείωση* των παιδιών με ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα που τον γνωρίζουν, τον αναμένουν και κατά κάποιον τρόπο έχουν πλέον μάθει να «προστατεύονται» από αυτόν μειώνει σημαντικά το άγχος που προκαλεί η εμφάνιση του κακού. Πόσο ακίνδυνος φαντάζει ο μεγάλος κακός λύκος μπροστά σε ένα αρνί που ξαφνικά μεταβάλλει τη στάση του και, εκεί που το χαϊδεύουν, τους γαζώνει με ένα αυτόματο!

Γενικά θα λέγαμε ότι ούτε ο μεγάλος, κακός λύκος των παιδικών ιστοριών είναι τόσο τρομερός, ούτε τα παιδιά προσχολικής ηλικίας δυσκολεύονται να «συμφιλιωθούν» με το δύστροπο χαρακτήρα του και να «συμβιώσουν» μαζί του χωρίς εφιάλτες, υστερίες και κλάματα.

Όμως ο λύκος των σύγχρονων παιδικών βιβλίων¹⁷ έχει απομακρυνθεί πολύ από εκείνον που γνωρίζαμε μέχρι πριν από λίγα χρόνια. Ο λύκος σήμερα παρουσιάζεται με δύο πρόσωπα: αυτό που καταφάσκει το γνωστό στερεότυπο και τον θέλει κακό κι αδιάτακτο, και το άλλο, που το ανατρέπει και του επιτρέπει να είναι καλόκαρδος και συγκαταβατικός.¹⁸

Η μετάλλαξη του κακού λύκου σε συμπαθητικό ήρωα εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση ανατροπής μη αποδεκτών στερεοτύπων.¹⁹ Παράλληλα φαίνεται να είναι και η πορεία της κακής μάγισσας, που, ενώ εξακολουθεί να διατηρεί αρκετά από τα εξωτερικά στοιχεία της παρουσίας της (π.χ., τα μαύρα ρούχα και το μυτερό καπέλο, το σκουπόξυλο και το γάτο), απογυμνώνεται σταδιακά από τις αντικοινωνικές πλευρές της προσωπικότητάς της. Ανεξάρτητα από τους λόγους που οδηγούν²⁰ σε μια αλλαγή του γνωστού στερεότυπου του λύκου, η *στάση* των παιδιών απέναντι σε αυτό τον άλλο λύκο, που έρχεται σε αντίθεση με όσα γνώριζαν και αναμένουν,²¹ έχει σίγουρα ενδιαφέρον. Ο καλός λύκος γίνεται εύκολα αποδεκτός από τα παιδιά όταν τίθεται θέμα ηλικίας ή φύλου. Οι μικροί μαθητές του νηπιαγωγείου δεν αμφιβάλουν καθόλου ότι τα τρία μικρά λυκάκια είναι καλόκαρδα, για τον απλούστατο λόγο ότι «είναι μικρά παιδάκια». Η απόφαση του λυκάκου²² να εγκαταλείψει το βάρβαρο κυνήγι και να γίνει κηπουρός ή αρωματοποιός ξαφνιάζει μόνο τον πατέρα του και καθόλου τους μικρούς αναγνώστες των περιπετειών του, που συμφωνούν απόλυτα μαζί του.

Το ίδιο συμβαίνει και αναφορικά με τη λύκαινα. Η λύκαινα-μητέρα²³ θεωρείται παμπηφει καλή, κυρίως «γιατί αγαπάει τα παιδάκια της και τα φροντίζει». Η μορφή της σχεδόν εξαγιάζεται μέσα από το μπηρικό της ρόλο, αφαιρώντας της

παράλληλα τη δυνατότητα να προξενήσει κακό ακόμα και στα ανήλικα υποψήφια θύματά της. Μέσα της παλεύουν οι δύο φύσεις, εκείνη του σαρκοβόρου θηρίου και η άλλη της γλυκιάς μανούλας· και η δεύτερη, προς μεγάλη τέρψη των αναγνωστών, αποδεικνύεται ισχυρότερη.²⁴

Έτσι η στερεοτυπική εικόνα του λύκου στη συνείδηση των παιδιών πλιττεύεται μόνο στην περίπτωση του αρσενικού, ενήλικου λύκου, που παρουσιάζεται πλέον καλός. Όταν οι μικροί μαθητές του νηπιαγωγείου εντοπίζουν το ασυμβίβαστο ανάμεσα στην παραδοσιακή εικόνα του λύκου που έχουν μάθει και αποδέχονται και στο νέο του πρόσωπο, αντιδρούν με παρατηρήσεις όπως: «Τι γίνεται, κυρία, μια κακός, μια καλός είναι; Μας μπερδεύει αυτός ο λύκος». Μετά αρχίζουν τα πρώτα δείγματα κατανόησης της ατομικότητας και η εξήγηση είναι τόσο απλή: «Μερικοί λύκοι είναι καλοί. Μερικοί κακοί». Για τα υπόλοιπα παιδιά το στερεότυπο είναι τόσο ισχυρό, ώστε θα ανακαλύψουν ψεγάδια και κακία ακόμα και στον πιο καλόκαρδο λύκο: «Κακός. Γιατί όποιο παιδάκι έβρισκε του έλεγε θα σε φάω». Και αυτό προβάλλεται ως δικαιολογία ακόμα και για κείνο το λύκο που ποτέ δεν «άντεξε η καρδιά του» να πραγματοποιήσει την απειλή του. Άλλες φορές πάλι η αγριότητα του καλού λύκου δικαιολογείται με βάση εξωπραγματικά στοιχεία που διαγράφουν την καλοσύνη του παραμυθικού ομολόγου του: «Είναι κακός γιατί στην πραγματικότητα τρώει όλον τον κόσμο». Φυσικά η ανάγκη αυτοσυντήρησης δεν αποτελεί για τα παιδιά του νηπιαγωγείου επαρκή δικαιολογία για τη συμπεριφορά του λύκου.

Από την άλλη, η αλλαγή στο λογοτεχνικό στερεότυπο δε γίνεται αντιληπτή από τα μικρά παιδιά ως παρωδία. Γι' αυτό και όταν δηλώνουν την προτίμησή τους στους καλούς λύκους, «Είναι καλύτερα ο λύκος να είναι καλός γιατί δεν είναι ωραίο να τρώει ανθρώπους», απλώς επικροτούν μια αλλαγή προς το καλό, που τους είναι εξίσου αρεστή είτε συμβαίνει αναφορικά με το μεγάλο, κακό λύκο είτε με τον Ρούνυ Ρούνυ, το ύπουλο κακό γουρουνί, είτε με τη δύστροπη μάγισσα που μισούσε τα κάλαντα.

Μετά από δίχρονη παρουσίαση βιβλίων με λύκους σε παιδιά νηπιαγωγείου της Ρόδου,²⁵ καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι αυτό που δυσκολεύονται να δεχτούν τα παιδιά δεν είναι το ίδιο το γεγονός της αμφισβήτησης του στερεότυπου του κακού λύκου, αλλά η ανεξίτητη αλλαγή του χαρακτήρα του. Σίγουρα θα ήθελαν ο λύκος να γίνει καλός, μετανιωμένος για αναιτία εγκλήματα αιώνων, αλλά επειδή έχουν πλήρως αποδεχτεί το αρνητικό του πρόσωπο θεωρούν ότι αξίζουν μια δικαιολογία γι' αυτή την αλλαγή.

Για το λόγο αυτό αποδέχονται ιδιαίτερα όσα βιβλία διαφωτίζουν τις αιτίες της μεταμόρφωσης. Ο λύκος είναι κακός γιατί είναι μόνος, στερείται οικογένειας, φίλων, αγάπης και κοινωνικής ζωής. Όταν όμως ενταχθεί στην κοινωνία, αποκτήσει οικογένεια, περιτριγυριστεί από φίλους και γευτεί τις χαρές της ζωής με αποκορύφωμα τον έρωτα, αποβάλλει αυτομάτως την κακία του και μεταμορφώνεται σε καλόκαρδο και αλτρουιστή. Ο λύκος που ερωτεύεται (*Λύκε, λύκε, σ' αγαπώ*),²⁶ ο λύκος που έχει αδέρφια, γιαγιά, παππού, γονείς (*Ο καλόκαρδος λύκος*),²⁷ ο λύκος που μετέχει στα πολιτιστικά αγαθά της τέχνης (*Λύκε, λύκε, σ' α-*

γαπώ) και της λογοτεχνίας (Ο καλλιερρημένος λύκος),²⁸ ο λύκος που αποκτά φίλους (Το γεύμα των λύκων)²⁹ δεν έχει πλέον λόγο να είναι κακός.

Η μοναξιά, η έλλειψη αγάπης, η κοινωνική απομόνωση και ο αποκλεισμός από την κουλτούρα της κοινότητας δημιουργεί τους κακούς της ζωής και της λογοτεχνίας. Αν όλα αυτά αλλάξουν, συνακόλουθες αλλαγές μεταμορφώνουν τους χτεσινούς κακούς σε θετικά πρότυπα. Συνέβη στην περίπτωση του λύκου και ξαναπαρατηρήθηκε στη μάγισσα. Η Φρικαντέλα,³⁰ που μισούσε τα καλά και τα κάλαντα, έγινε ξαφνικά καλή όταν ήρθε σε επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου μας, που συνεκδοχικά εκπροσωπήθηκε στις χριστουγεννιάτικες μελωδίες. Οι διάφορες μαγισσούλες³¹ έγιναν φιλικές όταν απέκτησαν οικογένεια, γείτονες και φίλους, και η άσχημη μάγισσα Σάντρα³² έπαψε να είναι κακή όταν κάποιος είχε το κουράγιο να την αγαπήσει και να της το πει.

Η ιστορία του κακού λύκου που δραπέτευσε από μια κοινωνική απομόνωση αιώνων, αγάπησε και αγαπήθηκε, και στη συνέχεια έγινε καλός, αποτελεί τη μεγάλη αλήθεια μιας μακράς σειράς παραμυθιών. Και πραγματικά θα άξιζε τον κόπο να τη γνωρίσουν τα παιδιά...

1. A. N. Applebee, *The Child's Concept of Story*, The University of Chicago Press, Chicago 1978.
2. E. H. Colwell, «Of Mice and Men», *The Junior Bookshelf* 21, 1957: 180.
3. A. Arnold, «The Big Pet, Pork or Sacrifice», *Children's Literature in Education* 19, 1988: 80.
4. Cl. Fries, *Ο γείτονας μας το γουρούνι!*, μετάφραση Π. Πατεράκη, Ζεβρόδειλος, 1999.
5. Φ. Κορεντέν, *Πλατς!*, μετάφραση Κ. Τσιτσίνια, Άμμος, 1997.
6. Άλλωστε συνήθως στα μαγικά παραμύθια τα ζώα βρίσκονται κάτω από μάγια και συμπεριφέρονται ωραία, μια και τα μάγια αλλάζουν μεν την εξωτερική μορφή, αλλά δεν μπορούν να επηρεάσουν την ομορφιά του πνεύματός τους και τη γλυκύτητα των τρόπων τους (R. Sale, *Fairy Tales and After. From Snow White to E. B. White*, Harvard University Press, Cambridge 1978). Για την αλεπού βλ. επίσης Μ. Καπλάνογλου, *Ελληνική λαϊκή παράδοση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
7. B. K. Wilson, «Bears, Bears, Bears», *Magpies* 14 (2), 1999: 4-9.
8. D. H. Scott, *Chinese Popular Literature and the Child*, American Library Association, Chicago 1980.
9. Μ. Καντασούλη, «Το παιδί και το λαϊκό παραμύθι», *Νέα Παιδεία*, 1992, σελ. 47-54.
10. Α. Γιαννιπούλου, *The Aesopic Fable and the Education of the Young Children with Special Reference to the Ages from Four to Six*, Phd thesis, Hull University, 1992.
11. Σχετικό και το άρθρο της Α. Α. Γιαννικοπούλου «Διασκευάζοντάς παραμύθια για αφήγηση σε νήπια», στο *Λαϊκή παράδοση και σχολείο*, επιμέλεια Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σελ. 23-39.
12. «Τα παιδιά φοβούνται τους γίγαντες ή τα σκυλιά με μάτια σαν μολόπτερες μόνο όσο πιστεύουν πως ό,τι συμβαίνει σε μια ιστορία μπορεί να συμβεί και σε αυτά. Συχνά γύρω στα πέντε, έξι ή οκτώ συνειδητοποιούν με απόλυτη σαφήνεια πως ό,τι συνέβη εκατοντάδες χρόνια πριν και ό,τι γίνεται στη Χώρα των Παραμυθιών είναι εντελώς διαφορετικά

από ό,τι συμβαίνει στο σπίτι.» (E. Cook, *The Ordinary and the Fabuloum. An Introduction to Myths, Legends, and Fairy Tales*, Cambridge University Press, Cambridge 1976).

13. Θυμάμαι το γιό μου στην ηλικία των δύομισι χρόνων να αντιδρά έντονα όταν, στην ερώτησή του «Πού είναι ο λύκος, το 'πίτι του;», ο μπαμπάς του του απαντούσε «Στο δάσος». Ο ίδιος πάντα αναλάμβανε να τον διορθώνει: «Όσι, μέσα στο βιβλίο. Τώρα το κλείσαμε», και, αφού το έκλεινε χαρούμενος και καθόταν πάνω του, έσπευδε να ασχοληθεί με κάτι άλλο. Ο κακός λύκος, μέσα στη φυλακή των πολύχρωμων σελίδων, έπαυε πλέον να είναι για μας απειλή.

14. Ενδιαφέρουσα η περίπτωση του δράκου-δράκοντα (βλ. Β. Ψαράκη, «Η εικαστική απόδοση του δράκοντα στο μύθο», περ. *Διαδρομές* 39, Φθινόπωρο 1995, σελ. 217-222).

15. Ενδεικτικός ακόμα και ο τίτλος: «Ο χαζόλυκος», *Ρώσικα λαϊκά παραμύθια*, μετάφραση Λάμπρος Πετσίνης, Καστανιώτης, Αθήνα 1987.

16. Π. Μπτε, *Ένας καλλιερρημένος λύκος*, μετάφραση Μπέκη Μπλουμ, Ζεβρόδειλος, 1998.

17. Βλ. Α. Α. Γιαννικοπούλου, «Λύκε, λύκε, είσαι εδώ; Το στερεότυπο του λύκου σε ιστορίες για μικρά παιδιά», στο *Η έρευνα στην προσχολική εκπαίδευση*, επιμέλεια Ε. Κούρτη, Gutenberg, υπό έκδοση. Πολύ ενδιαφέρουσα και η αναφορά στη στερεοτυπική εικόνα του κακού λύκου που επιχειρείται από τη Σούλα Οικονομίδου στο πλαίσιο της εντυπωσιακής ανάλυσης του βιβλίου του Τριβιζά *Τα τρία μικρά λυκάκια* (Σ. Οικονομίδου, *Χίλιες και μία ανατροπές. Η νεοτερικότητα στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 104-121).

18. Δεν αναφερόμαστε καθόλου στα βιβλία που προσπαθούν να σκιαγραφήσουν το αληθινό πρόσωπο του λύκου μεταδίδοντας πραγματικές πληροφορίες. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά εφηβικό μυθιστόρημα που εξιστορεί τη ζωή ενός ερευνητή που καλείται από την υπηρεσία του να αναλάβει την παρατήρηση των λύκων με σκοπό να πιστοποιήσει τη φθοροστολή επίδρασή τους στα κοπάδια των καριμπού. Η πραγματικότητα όμως αποδεικνύεται εντελώς διαφορετική, αφού μόνο ο άνθρωπος είναι σε θέση να αυθαιρέτησει τόσο ανόητα εναντίον της φύσης ώστε να διαταράξει τη φυσική ισορροπία. Αντίθετα, ο λύκος προβάλλεται ως ένα σαρκόβόρο ζώο που, αντίθετα από τον άνθρωπο, που σκορπά το θάνατο ακόμα και για διασκεδάση, σκοτώνει μόνο για λόγους επιβίωσης (Μάτθ Φάρλεϊ, *Λύκοι, σας παρακαλώ μην κλαίτε*, μετάφραση Γιολάντα Λεβίδη-Λοΐνη, Χατζηνικολή, Αθήνα 1993⁴).

19. Συναφής και η περίπτωση του γίγαντα που λειτουργούσε διαχρονικά ως παρέκκλιση και αντιπροσώπευε την απειλή, τη μοναχικότητα, την προσωποποίηση των καταστροφικών δυνάμεων της φύσης. Ακόμα και αυτός ο γίγαντας, που για αιώνες τοποθετήθηκε στον «αντίποδα του πολιτισμού με στοιχεία πρωτογονισμού, κακεντρέχειας, αντικοινωνικής συμπεριφοράς, κακοθείας, νοπτικής βραδύτητας και ανορθολογικής σκέψης», αρχίζει πλέον να γίνεται καλός [βλ. την εργασία των Ι. Καλιακάτσου και Χ. Κουζέλη με τίτλο *Η εικονογραφική αναπαράσταση της παρέκκλισης: Η περίπτωση του γίγαντα για το μάθημα του Τμήματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου «Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο» (2000)].*

20. Α. Α. Γιαννικοπούλου «Λύκε, λύκε, είσαι εδώ; Το στερεότυπο του λύκου σε ιστορίες για μικρά παιδιά», όπ.

21. Σε έρευνα που πραγματοποιήσαν μεταπτυχιακοί φοιτητές μας, παιδιά του νηπιαγωγείου κλήθηκαν να σχολιάσουν εικόνες όπου οι λύκοι παρουσιάζονταν σε αντισυμβατικές σκηνές, π.χ. ο ερωτευμένος λύκος απενίχει το ολόγιομο φεγγάρι. Παρατηρήθηκε ότι ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών, περιγράφοντας την εικόνα, μίλησαν για άλλο ζώο και όχι για λύκο, όχι γιατί ο ίδιος ο λύκος ήταν μη αναγνωρίσιμος, αλλά γιατί η στερεοτυπική του εικόνα απείχε πολύ από τη συγκεκριμένη εικονογραφησή του [βλ. την εργασία των Σ. Πα-

παδόπουλου, Ν. Ράπτη και Μ. Ψάρα με τίτλο *Το εικονογραφικό στερεότυπο του λύκου* για το μάθημα του Τμήματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου «Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο» (2000)].

22. Αναφερόμαστε στο Μ. Ο. Judes, *Ο μικρός Λυκούργος Γουνίδης*, μετάφραση Μ. Κιτρορέφ, Ποταμός, 2000.

23. Αναφερόμαστε κυρίως στο F. Stehr, *Λύκε, λύκε, σ' αγαπώ*, απόδοση Ρένα Ρώσση-Ζαΐρη, Μίνωας, Αθήνα 1998.

24. Σ. Ρόντι, *Όχι ακόμα, κυρία λύκαινα*, μετάφραση Ν. Σακκά-Νικολακοπούλου, Άγκυρα, Αθήνα 2000.

25. Με τη βοήθεια των τεταρτοετών φοιτητών του ΤΕΠΑΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου και των νηπιαγωγών της πόλης της Ρόδου, τα δύο τελευταία χρόνια παρουσιάστηκε στους μαθητές των νηπιαγωγείων το σύνολο σχεδόν των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων που αναφέρονται σε λύκους και είτε καταφάσκουν τη στερεοτυπική τους εικόνα είτε την ανατρέπουν. Οι παρατηρήσεις μας στηρίζονται κατά κύριο λόγο στην αποδελτίωση και μελέτη των αντιδράσεων των παιδιών.

26. F. Stehr, ό.π.

27. G. Rempart, *Ο καλόκαρδος λύκος*, μετάφραση Γιάννης Παπαδόπουλος, Παπαδόπουλος, 1998.

28. Π. Μπιτε, ό.π.

29. G. Rempart, *Το γεύμα των λύκων*, μετάφραση Γιάννης Παπαδόπουλος, Παπαδόπουλος, 1999.

30. Ευγένιος Τριβιζάς, *Φρικαντέλα: Η μάγισσα που μισούσε τα κάλαντα*, Άμμος, 1999.

31. L. Baeten, *Το ταξίδι της μαγισσούλας*, μετάφραση Μ. Παππά, Παπαδόπουλος, 1998.

32. Τ. Χατζηδάκη, *Σάντρα η άσχημη μάγισσα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

